

I. I. U.
II
1296
L

FUNDAȚIA CULTURALĂ MIHAIL KOGĂLNICEANU

**CE A FOST,
CE ESTE,
CE POATE FI IAȘUL**

**Conferință ținută în Aula Universității din Iași,
la 6 Aprilie 1935**

de

D-l Prof. N. IORGA

1935

FUNDAȚIA CULTURALĂ MIHAIL KOGĂLNICEANU

**CE A FOST,
CE ESTE,
CE POATE FI IAȘUL**

**Conferință ținută în Aula Universității din Iași,
la 6 Aprilie 1935**

de

D-I Prof. N. IORGA

1935

Ce a fost, ce este, ce poate fi lașul

**Conferință ținută în Aula Universității din Iași,
la 6 Aprilie 1935**

Iubiți ascultători, nu știu dacă această sală își aduce aminte de mine, eu însă îmi aduc aminte de dânsa. Imi aduc aminte în legătură cu multe momente din viața mea destul de lungă, pentru unii chiar prea lungă, prea lungă pentru anumite interese, prea lungă pentru anumite ingraturități. Nu știu dacă această sală își aduce aminte de mine, dar eu îmi aduc aminte de dânsa și nu pentru momentele din viața mea de student, când Universitatea era într'un lăcaș cu mult mai modest. Intram prin poarta fanariotă dela începutul secolului al XIX-lea deasupra căreia era scrisă o maximă, care s'a uitat puținel în domeniul pe care-l privia această maximă, și acolo, în niște odăi foarte mici, foarte sărace erau și unele fantasmе domnești care rătăceau prin odăi, prin culoare, și care ne învățau tot atâta cât și lecțiile profesorilor dela Universitate. Dar odăile represintau fărăndoială tot ceia ce putea fi mai simplu, și mulți dintre noi nu-și dădeau seama că acolo unde se găsesc, sunt cămările unde se împărția dreptatea țării și era loc de sfat domnesc. Dar între Universitatea aceasta nouă, fericită, care primește adause, după ce a trecut prin multe peripeții, și între amintirile mele de tinereță nu este nicio legătură, poate că eu, dacă aș fi făcut-o, aș fi făcut-o ceva mai modestă, ceva mai practică.

Sunt iubitorul lucrurilor care nu strălucesc, dar din care poate ieși un altar. Dar aici chiar, în această Aulă am vorbit de multe ori. Odată — când nu era sufragiu universal și când intra cineva pe alte drumuri de cât în-genunchind la toate pragurile demagogiei — era o vre-

me când eram deputat de Iași și hrănim o popularitate cinstită prin lecțiile făcute în această Aulă chiar, unde prezentam anumite ideale ale mele în ce privește viitorul civilizației românești ca elemente de bază, fundamentale. Căci era și un fel de țărănim în Iașul de pe vremuri, care însemna și legătura între gândul meu și inima mea și între ceea ce este bun în lumea aceasta țărănească, care n'a fost niciodată pentru mine o colectivitate, o bandă electorală sau o massă, așa cum se numește într-o anumită metafizică absolut străină de mine. Am fost ascultat de-o lume care era tânără și nici eu nu intrasem în vârsta mai înaintată, și am cules dela cei cari mă ascultau, din privirile, din atitudinile lor, îndemnul către studii mai departe în această direcție.

Imi aduc aminte de un alt moment foarte frumos din viața mea în care m'am găsit tot aici, după neînțelegera trecătoare între mine și acela dintre profesorii miei care a avut mai multă influență asupra mea și mi-a dat mai multe idei. Între mine și Xenopol a fost un timp când nu ne-am găsit pe acelaș drum și, cum în sufletul omenesc pot să iasă de acolo și anumite răceli, care să înainteze până la regretabile dușmăanii, aici, în această Aulă m'am sărutat cu profesorul meu de odinioară și am făcut acea pace a sufletului meu, de care m'am bucurat atunci și către care mă întorc azi cu un sentiment de înduioșare.

Tot aici, în timpul războiului, atunci când după suferințele neamului începeau a merge mai bine lucrurile pentru Țara noastră, îmi aduc aminte de o neuitată seară, în care era un frig îngrozitor, pe care nu l-a putut înlătura energia și credința pe care o aduceam în serviciul cauzei românești. Era pe locul unde se găsește acum Înalt Prea Sfinția Sa, Mitropolitul, neuitatul rege Ferdinand, regele generației mele, și lângă el Regina Maria, și erau princesele aici. Ne pregătiam să ne întoarcem în București și aveam într'o ladă de stejar capul lui Mihai Viteazul. Poate sunteți câțiva cari vă aduceți aminte de seara aceea friguroasă și plină de așteptări așa de sfinte, care ștergeau dureri așa grozave. Am vorbit de Mihai Viteazul, de lupte, de triumfuri, de unitatea na-

țională și apoi s'a făcut la Mitropolie slujbă, pentru ca să-l ducem mai târziu din loc în loc, până în mormântul dela mănăstirea Dealului, în care acel fugar după moarte, adăpostit o clipă aici la dv., a fost așezat în mormântul de marmoră pe care i-l pregătisem de mult, spunând în inscripție că așteaptă împlinirea speranțelor : acele speranțe sfinte s'au împlinit, și regele Ferdinand a desfăcut dela gât, după suggestia mea, crucea lui Mihai Viteazul și a coborât-o în mormântul eroului.

Vedeți câte lucruri mă leagă de această sală, și nu pot să-mi împiedec emoția, care nu mai este a generației mele, hârșită în ce privește emoția, și nu este totdeauna a generațiilor acestora noi, care sunt pătrunse de cele mai frumoase sentimente, dar care poate nu au toate vibrațiile pe care le aveam noi pe vremea când ne gândiam într'o țară mică la sforțările extraordinare care trebuie făcute pentru ca națiunea aceasta să se găsească odată împreună, — aceasta era partea întâia —, iar — partea a doua — pentru ca, prin sforțările națiunii, prin muncă, prin cultură, iar nu prin mijloace artificiale, toată țara aceasta să fie plină de sufletul și de voința noastră.

Tânărul care a vorbit înaintea mea se plângea că Iașul a fost părăsit de mulți dintre acei a căror tinereță a fost legată așa de strâns de dânsul : tinereță de tot felul, tinereță de studii, dar și o altă tinereță într'un domeniu foarte intim și duios, la care să-mi permiteți să nu vorbesc, deși încă și acolo aș putea să păstrez o amintire vie a acelor timpuri. Se pare că mulți Ieșeni, formați în Iași și ca suflet și ca inimă și în ce privește cunoștințele, nu se mai interesează de Iași. Vedeți dvs., sunt două feluri de oameni : aceia cari vin și când nu-i chemi sau nu înțeleg uneori ce sens a avut chemarea care s'a îndreptat către dânsii : i-ai poftit pe margine de scaun, ei s'au așezat până în fund și trebuie să întrebuițezi toate silințele pentru a-i scoate de acolo ; dar sunt alții cari așteaptă să-i chemi de trei ori pentru ca să vină odată. Lumea este politicoasă : te chiamă întâia oară de formă. Au venit la mine niște tineri, încă din luna Ianuar, ca să mă invite, și le-am spus : „poate că voi veni“ ; după aceea a

fost a doua insistență, și am început să mă gândesc că va fi ceva serios și o făgăduială începea să se închege, apoi au venit și a treia oară ; când te chiamă cineva de trei ori, nu mai ai nici-o bănuială, și vii. Sunt și oameni cari vin așa cum vin eu ; era să mă opresc la Nicolina, ca să nu aflu nimeni că am sosit, și de acolo să mă strecor ca să vin numai la ceasurile șase aici. N'am iubit niciodată sgomotul zădarnic care poate întovărăși o viață : mie-mi plac iubirile discrete pe care le simți într'un anumit moment, și nu iubirea care e revărsată așa la tot pasul. De data aceasta, hotărît să mă ascund, am văzut că nu e ușor.

S'a adaus și un alt element. De câtăva vreme s'a alcătuit în București, pentru toată țara, un oficiu de turism care nu trebuie confundat cu societățile de turism de până acum. „Comisia Monumentelor Istorice“ și „Liga Culturală, sprijinite și pe Căile Ferate, au luat inițiativa unor călătorii care să poarte lumea doritoare de-a cunoaște țara, din loc în loc. În acelaș timp am luat și un grup de studenți de-ai miei dela București, cei mai buni studenți de-ai miei, cari doresc să aibă un contact strâns cu studenții dela Iași, și un început s'a făcut în acest sens.

Adaug că ar fi de dorit ca profesorii din Iași să vină să vorbească din cînd în cînd la București, și profesorii dela București să vorbească la Iași, chiar dacă s'ar simți mai slabi, — sunt și profesori la noi mai slab decît cei de aici, cum se poate întîmpla să fie și unii profesori dela dvs. cari să nu fie grozavi de tari ; dar, oricum, sunt altfel, și aceasta este marele folos pentru studenți, cari trebuie să vadă materia din mai multe puncte de vedere și din anumite laturi. Am mai venit cu fetele dela Vălenii de Munte, unde pînă acum sute de învățătoare, aparținînd tuturor familiilor creștine ale României — fiindcă școala are un caracter tradițional, — s'au format timp de unsprezece ani și, de și sala unde ele au jucat „Hangița“ lui Goldoni era prea mică, n'am îndrăznit să vă invităm și nu am fi avut îndrăzneala să cerem scena Teatrului Național. Același defect, discreția, de care vă vorbeam.

Așa încît ziua mi-am întrebuițat-o așa, și cred că am întrebuițat-o bine, pentru că nici studenții și studentele, nici fetele dela Vălenii-de-Munte nu vor uita ziua în care întîia oară au cunoscut monumentele Iașului, fiind eu, dela ceasurile șapte și jumătate neconținut între dînșii și dîndu-li explicații. Sunt multe feluri de a-și trăi cineva viața: eu mi-o trăiesc așa și-mi pare bine c'o trăiesc așa, că am curajul să n'o trăiesc cum o trăiesc alții. Iată, deci, explicația faptului de ce n'am venit înainte, de ce n'am îndrăznit să cred că venirea mea ar putea să fie folositoare și să întîmpine simpatia pentru care vă sunt sincer și adînc recunoscător. Sunt un om încunjurat de o legendă calomnioasă, pe care n'am căutat niciodată s'o înlătur, de o impopularitate pe care mă silesc din toate puterile s'o mențin ; de aceia mă vede cineva foarte rar, pentru că nu se întîlnesc oriunde inimi așa de deschise ca acelea pe care le-am întîlnit în astă seară.

Vin acum la materia însăși a conferinței mele, care este și o conferință istorică. Acesta este meșteșugul meu și bogăția mea. Voiu căuta să vă aduc ce am găsit mai solid și mai serios de pe urma lungilor ani în cari am trăit cu trecutul, și prezentul l-am înțeles în funcțiune de trecut și în funcțiune de viitor, dar, din nenorocire, au fost în jurul meu prea deseori oameni cari au cunoscut prezentul în funcție numai de prezent și n'au iubit trecutul, pentru că li se pare că nu ar avea valoare în prezent, prezentul acesta fiind al politicii, pentru răul acestei țări, și de aceia l-am lăsat în sama altora, cari au vreme și pentru așa ceva.

Conferința va fi de caracter istoric, dar, pentru că în gîndul meu trecutul a fost legat de prezent și îndreptarea către viitor n'a lipsit niciodată, va fi și o judecată asupra acestui oraș sărac sub toate raporturile, care ar putea să fie, cu puțină silință, cu puțină înțelegere, cu cîteva principii fixate dela început, cu o continuitate care nu există pînă acum, un admirabil oraș. De altfel, ca și capitala României, de care, acum cîtăva vreme, vorbiam arătînd halul în care este Calea Victoriei cu acele „zgîrie

norii“, cu acea arhitectură de geamantane înfășurate de curele, pe care toți tinerii arhitecți o preferă arhitecturii monumentale din care ei înlătură orice fel de podoabă : astfel de zidiri iau locul vechilor case boierești, care, dacă nu totdeauna, în general samănă cu clădirile pe care le vedeți în drumul ce urcă spre Copou. Casele boierești dispar, sunt date la pământ cu o brutalitate fără păreche, cum s'a dărîmat și liceul Sfîntul Gheorghe, unde voiau să construiască nu știu ce lucru sovietic, pentru C.A.M., apoi s'a văzut că nu sunt bani și acuma este vorba să se puie acolo iarbă, ca să pască toți proștii cari au dărîmat clădirea cea veche.

În scurta mea guvernare am reușit să dau înapoi palatul Cantacuzino, să deschid drumul către Camera Deputaților, tăind, în dreapta și în stînga, și clădirile și parte din grădina Patriarhiei, care a protestat atunci, dar cred că s'a împăcat cu frumuseța drumului de acum. Dar am avut de curînd prilejul să vorbesc, cu a-dîncă durere, de depozitul de lemne așezat în fața Academiei Române și chiar am dat un sfat studenților, pe care este bine să-l spun chiar și aici : „O greșeală mare cînd faceți grevă e că uitați cel mai mare depozit de proiectile din București ; duceți-vă acolo și cu acelea vă puteți lupta și trei zile, așa că n'ar mai îndrăzni nimeni să mai așeze lemne acolo“.

În același timp, lîngă palatul Cantacuzino este acum o urîtă clădire veche și se găsește un fel de teren vag, un maidan, care nu are nici-o întrebuintare, decît doar dacă s'ar face o colecție de cîni și pisici răposate cu care să-l populeze.

Și aici am văzut lucruri care ar semăna puținel cu cele de care m'am agățat la București : ce de drumulețe putrede, în care este noroiu amestecat cu animale, cu vegetale, chiar lîngă admirabilul palat al lui Mihai Sturza, unde părintele director ne-a primit la seminarium cu atîta prietenie ! La mai toate colțurile de stradă o uriciune al cărui glod murdărește, al cărui miros asfixiază, a cărui lipsă de gust o primești ca palme pe obraz.

Ca unul care am cutreierat multă lume, am văzut anume ce se poate face. Cu bani mulți ? Nu, cu bani

foarte puțini, dar cu muncă rațională, cu muncă încordată și cu ascultarea de cineva care nu este o personalitate ieșită din alegeri sprijinite pe o demagogie oarecare, ci un om care a arătat că poate voi. Vin din Italia lui Mussolini, unde am văzut minunile care răsar în fiecare moment. Acum în urmă a fost la noi un profesor dela Constantinopol, dela „Istambul“, Elvețian așezat acolo, ca profesor la Galata-Sarai, Domnul Mamboury, care mi-a lăsat un ghid al Capitalei celei noi a Turciei naționale, Ankara. Nu vă puteți închipui ce oraș minunat s'a făcut în mai puțin de zece ani de zile. Veți zice : cu chel-tuală de averi mari ? De unde să aibă averi mari Chemal Atatürk, care a rămas doar cu populațiile țărănești din Asia Mică și cu o bucată de Europă în mijlocul căreia se găsește Constantinopolul sărăcit și părăsit de atîta vreme ? Toate lucrurile cele mari găsesc bani cînd sufletul este hotărît și sigur și îndeamnă la muncă, și cînd este o inimă caldă, fără care tot ce cuprinde sufletul nu are nici-o valoare. Minuni de clădiri s'au ridicat acolo. Nu s'a adăugit un modern urît la vechile zidiri, ca în capitala Moldovei de odinioară, unde clădirile de rău gust, puse în fața trecutului, reprezintă o ofensă și un motiv de indignare ; astfel, așa numita sală gotică—parcă Goții ar fi fost cei mai teribili dintre barbari ! Un arhitect francez a așezat peste o fațadă cu cărămizi goale și niște ferestre în jos, un coperiș de tinichea și altul de pe care cad burlanele, și a adăugit un imens turn în vârful căruia se găsesc ferestruice fără destinație. Lucruri de nesuferit, care trebuie înlocuite, înlăturate. Aceasta mă duce către viitorul pe care-l cred posibil pentru Iași, potrivit cu o nouă formulă care se va întinde asupra țării întregi în momentul cînd pasiunea, care nu-și găsește întotdeauna drumurile, se va disciplina și în fiecare loc, pînă în ultimul sat, va fi acel spor de vitalitate romînească din ale cărui legături, dela sat la sat, dela oraș la oraș, va ieși Țara de care fără îndoială suntem vrednici și pe care n'o avem.

Să începem întîiu cu trecutul. Cum s'a întemeiat acest oraș ? Fiecare oraș trebuie să-și aibă fizionomia sa, nu

un oraş ca alt oraş, afară de unele țări care au făcut greșeala de a-și crea orașele uniforme, ca Franța de exemplu, așa încît cutare oraş din Sud are aceleași caractere pe care le are Parisul sau un centru din Normandia ; ci fiecare oraş este încă în legătură cu cele dintîiu timpuri de desvoltare și, pe de altă parte, cu vechea populație de unde a venit și care are dreptul să-și păstreze pecetea, iar elementele noi, alogene, să între în felul de-a simți, de a voi și de a lucra al elementelor care au creat și care și-au pus pecetea. Am spus-o și aiurea și o spun și aici. Fiecare oraş trebuie să-și aibă acest caracter osebitor, și un oraş care și-l pierde, ajunge netrebnic, de-l pot prăpădi toate incendiile fără mare pagubă.

Oraşul acesta a fost creat, nu din capriciul unui Domn sau dintr'un hazard al desvoltării istoriei moldovenesti. Nu a fost creat, iarăși, ca un vad pe un drum de comerț, cum a fost, în Germania, Frankfurtul, care este „Vadul Francilor“, sau alte localități ; el n'a fost în legătură cu un popas de negustori cari să fi stat întăiu acolo și din bojdeucile lor primitive să se fi ridicat un adevărat oraş. Oraşul acesta este o *creație organică a vechii Moldove*, care ea însăși este o *creație organică a poporului românesc*. Aceasta este o definiție de atîta vreme uitată, și, din cauza uitării acestei definiții, vine acum toată rătăcirea, toată mizeria, toată ruina, toate turpitudinile care au căzut asupra acestui nobil oraş.

Intre orașele din Muntenia și cele din Moldova e o deosebire ca și între cele de dincoace și cele din Ardeal. Cînd zic : Moldova, înțeleg Bucovina și Basarabia în același timp. Greșeala noastră cea mare, pe care o menținem pînă acum de hatîrul unor politiciani de căpătuială, amatori de viață locală, care li poate da anumite satisfacții, este că n'am ridicat după unire granițele create de străini, ci am continuat să admitem că există o Bucovină și o Basarabie. Cînd, acum cîțiva ani, eram la guvern și m'am dus la Cernăuți, li-am spus : „cea d'întîiu datorie a dv. este de-a distruge și uita Bucovina dv., cum trebuie distrusă și uitată Basarabia celorlalți uzurpatori“. Mulți dintre acei cari vin din Ardeal nu înțeleg deosebirea între un oraş

moldovenesc și un oraș al lor. Eu cunosc, firește, foarte mulți Ardeleni și am găsit adesea o oarecare neînțelegere a ceea ce este un oraș din „Vechiul Regat“ față de un oraș din Ardealul lor. Un oraș din Ardeal înseamnă un târg unde vin țărani Duminica și sărbătoarea, în centrul căruia se așează câțiva negustori, din care cauză străzile lungi cu piața vastă, păstrînd praful, fînul și paieile care vin din vizita făcută, din timp în timp, a țăranimii împrejmuitoare. Dar un oraș ardelean nu e totdeauna un târg care să fi strîns o populație oarecare în jurul lui, ci este și un oraș colonizat. S'au adus Sași, s'a adaus o populație ungurească, și s'au încunjurat cu ziduri, mai ales în ce privește admirabilele cetăți săsești din Ardeal, care supt multe raporturi ar putea să ni servească de învățătură, pentru iubirea cu care acești viitori prieteni și colaboratori își încunjură locul de naștere.

Fără îndoială că Ardealul, cu târgurile și cetățile sale, este o podoabă și o mîndrie a țării, însă orașele de acolo, create prin colonizare, sau acelea care vin din desvoltarea târgurilor, nu au a face cu orașele dela noi. Iar între orașele din Muntenia și cele din Moldova este o mare deosebire, deși toți suntem Romîni de-o potrivă, ba chiar unii dintre noi, cei din ținuturile acestea, au abdicat, cu o nobilă nepăsare, în folosul: întîiu al boierimii muntene și pe urmă al elementelor mai de jos de acolo. Dar deosebirea există.

Orașele din Muntenia s'au alcătuit dintr'o formație agricolă, încetul cu încetul. Cîmpulungurile erau o mulțime de sate pe o vale de rîu, ele împreună formînd acel „Cîmp lung“, cum sînt de altfel și cele două Cîmpulunguri din Bucovina și Cîmpulungul din Maramureș, pe lîngă care a fost un Cîmpulung în Peninsula Balcanică. Unele din orașele acestea arată, prin bisericile lor, că sînt alcătuite din sate. De exemplu Vălenii-de-Munte înseamnă un număr de oameni cari s'au așezat pe marginea unui rîu din partea de munte, fiecare în jurul bisericii sale: unii sînt Costeni, „oameni de pe coastă“, alții sînt Berivoiești, „urmașii lui Berivoiu“, alții Berceni, veniți dela Berca. În mijloc a fost o mănăstire; s'au așezat apoi câțiva negustori, în mare parte de origină balcanică, apoi

au urmat cîțiva boierinași de treapta a treia, a patra, și s'a alcătuit orașul. Cele mai multe din orașele muntene — unele sînt însă în legătură cu episcopiile — s'au format așa. Orașele din Moldova, prin urmare și Iașul, s'au format altfel.

Aceasta este o țară răsărită din cucerirea cavalerilor maramurășeni, luptătorii din Maramurăș, cari s'au coborît în secolul al XIV-lea, ca oameni deprinși a purta supt scutul regelui Ungariei războiul pentru cruce. Oameni viteji, și titlul lor cel dintîiu a fost : viteaz, cavaler, miles. Și Dragoș cel vechiu și Bogdan pe urmă, și toți acei cari i-au încunjurat, erau oameni cari au venit călări, cu sabia la coapsă și sulîța în mîină.

Aici au întîlnit elemente străine, ca Sașii din Baia, cari s'au închinat; au întîlnit oarecare elemente, țerănești, care au ieșit și și-au scos căciula adînc înaintea oamenilor veniți să întemeieze o țară. Acesta este caracterul dominant al populației de aici, care face ca orice țeran să stea drept înaintea oricui : se recunoaște și sub zdrențele cele mai sfărîmate ostașul care a fost odinioară. Și aceasta mai face încă un lucru : caracterul adevăratului Moldovean, care, amestecat în politică, e un Lascăr Cărgiu, un Mihail Kogălniceanu, pînă la un Petre Carp, toți acei cari nu s'au schimbat după vremuri, închinîndu-se unei formule astăzi ca s'o părăsească mîne, pentru ca prin demagogie să-și strîngă mai multă lume în jurul lor. Oameni dirji, aspri, ținîndu-se pînă la sfîrșit de mîndria pe care n'au sacrificat-o pentru beneficiul puterii.

Orașele din Moldova s'au creat în jurul cetăților, a fortărețelor. Nu pe maidane unde se adună vitele la tîrg, ci pe unde sus stă straja lui Vodă dela cetate. De altfel, întîiu Domnul păzia drumul țării, ținînd liniște și atrăgînd prosperitate; cine a venit pe urmă, a venit din mila Domnului, care și-a pus pretutindeni biserica sa și a clădit case pentru oștirea sa. E un oraș făcut cu sabia și cu sulîța.

Urmăriți dezvoltarea acestui oraș, Iașul. Pe vremea lui Ștefan-cel-Mare, unde era ? Dela Cetățuia se coborîse jos la biserica Sfîntului Nicolae și la Curțile noi ale lui

Vodă, care avea biserica veche, ce a fost înlocuită cu jucăria de zahăr a răposatului Leconte du Noüy: și nu poți face un pas aici, fără să întâlnești clădirile unui om care n'a avut simțul țării și a călcat în picioare tot ce este al nostru, pentru a face lucrurile greoaie și nepotrivite, ca și acel oribil palat, care este o copie stupidă a Palatului de Justiție din Paris, încercare neizbutită a unui arhitect plagiator.

Fiecare oraș are un mediu: dacă nu se mai potrivește cu mediul, el nu are nicio valoare, și este o rea lecție, care se dă acelor cari privesc, este o stricare a gustului tineretului. Cu cât clădirea este făcută mai cinsit, cu atât este mai mare nenorocirea; dacă este bine făcută, ține mult de tot, sute de ani chiar, și atunci dă ansamblului o aparență falsă, de și poate că n'o mai simte nimeni. Aceasta mi-a dovedit-o un întrebător de astăzi: cînd am dus pe elevii miei și pe atîția din Iași să li arăt monumentele istorice, mă întreba dacă intrăm și în Palatul Administrativ. Nu vă pot repeta ce am spus aceluia care mă întreba.

De acolo, dela Cetățuia s'a întins Iașul. Și nu pe vremea lui Alexandru Lăpușneanu, cînd s'a ridicat Socola, nu pe vremea lui Petru Șchiopul, care a făcut Galața, tot pe deal, sau pe vremea cînd supt Movileștii dela începutul secolului al XVII-lea s'a făcut biserița lui Balica, care s'a transformat de Grigore Ghica la începutul secolului al XVIII-lea în Frumoasa (cît este de frumoasă acum vă rugăm s'o vedeți și dv.). Nu s'a întins Iașul pe vremea lui Lăpușneanu spre Strada Lăpușneanu. Am tipărit o călătorie a unui Francez, de Fourquevaux, care a venit la Domnul Moldovei, în două rînduri, pînă la 1591, cînd a părăsit Moldova ca să se ducă să moară în Tirol, la Bolzano și l-a văzut pe Vodă distribuind dreptatea, „sous une frescade“: în jos de cetate era un frunzar și acolo, la adăpostul razelor soarelui, stătea Petru-Vodă și țăraniî ingenuchiau înaintea lui cu plîngerile lor, pe care Domnul le judeca în Divan.

Tot Iașul pînă la 1630—40 a fost acolo, pe la Cetățuia și, odată ce Cetățuia era acolo, tot restul era determinat de existența ei. Dacă orașul s'a întins în altă parte,

aceasta se datorește la mai multe motive. Astfel biserica Sfântul Sava, cu forma ei rotundă, potrivită cu arhitectura din Siria, era un mitoc al mănăstirii Sfântului Sava de lângă Ierusalim, unde Petru Șchiopul avea un depozit de bani, și, când a murit el și fiul său, așa de frumosul copil Ștefan, o rudă de-a lor, Aslan, nepotul lui Petru, a mers la Sfântul Sava cel din Asia ca să culeagă banii lăsați de fostul Domn acolo. Petru a ajutat pe călugări să-și facă un mitoc aici; turnul, foarte interesant prin forma lui, l-a adaus Radu Mihnea, nepotul de nepot al lui Petru Șchiopul, dania acestuia trecînd în sama familiei, pentru a fi susținută și crescută de Radu Mihnea, în același timp cînd fata lui Petru, măritată cu Venețianul Polo Minio, îngrijia de Galata, venind anume în Moldova pentru aceasta, și, adaug, mănăstirea de dincolo de dealul Cetățuiei, Hlincea, e făcută de primul ei soț, Spătarul Zotu Țigară și reparată de Ștefan, fiul lui Vasile Lupu.

Cine a mutat în vale, în fund, Iașul și cine l-a întins pînă la Golia, e Vasile Lupu. Acesta nu era un Domn de țară, ca vecinul său Matei, cerut de Țara-Romînească, ci împotriva lui se va ridica, în numele țării, Gheorghe Ștefan, care l-a răsturnat.

Străinul al cărui tată venise cu Radu Mihnea, cel crescut în străinătate — și nu știu dacă după anumite teorii de rasă ar fi avut dreptul să domnească asupra Moldovei —, vorbia pițigăiat grecește, cum se vede din cutare scrisoare pe care am tipărit-o. Cu averea, cu visul, cu pretenția, cu lipsa lui de simț pentru tradiție, el se închipuia, în deosebire de acel Matei, părintele țerii, încunjurat de obștea ei, se vedea, zic, pe o corabie venețiană, ajutat de o armată polonă intrînd în Constantinopol ca un fel de Vasile al III-lea, — îl chema Lupu, și ca Domn își luase numele de Vasile. Chip de Impărat constantinopolitan, el a dat Moldovei legi, cum le-a dat Vasile Bizantinul, legi pe care țara nu le-a aplicat niciodată, cum se întîmplă întotdeauna cînd legile nu se potrivesc cu tradiția ei, de și el a tăiat picioare, mâni, capete, în strășnicia sa. Trei Ierarhi și Golia, ctitoriile lui, înseamnă o deviare a Iașului față de Cetățuia.

Inchipuiți-vă ce-ar fi fost Iașul rămas pe dealuri și țeranul, păscîndu-și vitele sau oile pe șesul Bahluiului, s'ar fi uitat la catapeteasma aceasta a zidurilor cetății vechi. Văd înaintea mea ceva asămănător cu icoana splendidă, pe care am văzut-o în Italia, a cetăților etrusce : Perugia, Orvieto, care se așează cu piatra lor treptat pe coastele dealurilor. S'a băgat Vasile Lupu jos, la baltă.

Opera începută de dînsul a fost întreruptă, însă, de Duca-Vodă, care era din Rumelia, Grec, fost șerb al Turcului care a venit într'un rînd la dînsul, ferfenișos, în Divan și l-a chemat acasă : „Efendi, efendi, blem“ (vină la Rumele) de unde era originar.

Cu toată înrîurirea însă a soției sale, ctitora Mitropoliei, Duca-Vodă a răsărit iarăși pe deal, unde atrăgeau amintirile trecutului, și a ridicat acea biserică a Cetățuii, într'un stil mai ales decît podoabele, luate din Orient, ale Trei Ierarhilor lui Vasile sau cele dela Golia, împrumutate în mare parte dela Occidentul catolic.

În secolul al XVIII-lea, Iașul s'a ridicat la deal cu părțile dela Copou. Tot lupta între străinul care se așează la vadul de cîștig și între instinctul continuatorilor celor vechi, al coborîtorilor lumii indigene din secolul al XV-lea, cari tind la înălțimi. S'au suit casele boierești admirabile, pe care urmașii n'au știut să le păstreze, cum aveau datoria, în loc să le vîndă oricui, desconsiderîndu-și neamul și spurcînd cuibul familiei lor, deși era mai bine să rămîie și să moară în sărăcie acolo.

Sînt în Italia palate în care vezi, ici și colo, licărind cîte-o lumină. Coborîtorul rasei, neamului de odinioară, nu are cu ce să-și îngrijească toată casa, dar undeva el este acolo, nebănuit, păzindu-și moștenirea. Am locuit de atîtea ori la Veneția, unde am pregătit o casă pentru dv. toți, cari nu binevoiți s'o vizitați, preferînd otelurile, ba nici de departe măcar nu vă uitați la dînsa. Casă romînească, avînd vreo treizeci de odăi, cu locuințe și pentru cei mai modești și pentru cei mai pretențioși, în care locuința, pentru cei cari vin în grup, este gratuită și întreținerea în condițiile cele mai ieftine ce se pot închipui.

Cunosc multă lume acolo, dar desfac două amintiri. Intr'un rînd, preşedintele uneia din societăţile de istorie din Veneţia la care particip, la toate, Ateneo Veneto, care-şi serba o comemorare, mi-a cerut o conferinţă, şi mi-am arătat dorinţa de a-l vizita acasă. Mi s'a spus că ar fi greu, căci în frumosul palat bătrînul Nani Mocenigo stă doar într'o odaie, fiul în alta, dar, cîtă vreme vor fi oameni din seminţia lor, vor sta acolo.

Altă dată am fost poftit într'o familie, unde tatăl murise, văduva era străină, dar copiii erau crescuţi în tradiţiile din secolul al XVI-lea. Nimic nu fusese schimbat în odăile căptuşite cu catifea de Genova, roşie, şi la mesele de ceremonie se scoteau cristalele, în care băuseră cei dela 1600. Veţi zice : ce oameni bogaţi ! De loc, erau săraci, numai, cînd era vorba să se afirme ce este omul în casa lui, se deschideau vechile dulapuri, toată strălucirea aceasta de artă ieşia în faţă şi, în felul acesta, se forma caracterul celor cari veniau pe lume.

Aşa s'a întins Iaşul pînă la Copou. Pe urmă au venit Domnii Regulamentului Organic. Ideile liberale din Apus au pătruns şi pînă la noi. Sensul istoric a dispărut. Viaţa morală care ne ţinuse împreună, atîta vreme, s'a fărîmiţat. S'a făcut nisip şi praf ceia ce fusese cimentul etic al generaţiilor trecutului, şi atunci fiecare s'a aşezat cine ştie cum şi cine ştie unde. Mihai Sturza şi-a făcut palatul în mijlocul elementelor evreieşti, venite întîmplător pînă în secolul al XVIII-lea, fără nicio chemare a nimănui, iar în secolul al XVIII-lea au fost chemate — ori dacă place, ori dacă nu place unora şi altora — numai pentru a fi într'un anume loc, într'o anumită situaţie, ca o colonie care-şi are hotarele, dincolo de care nu poate să treacă.

Acesta a fost sensul aşezării populaţiei străine aici, în Iaşi : în colonie, ca să trăiască aşa cum au trăit strămoşii. Dacă au trecut însă dincolo de marginile coloniei, au datoriat de a se face admişi prin sacrificiul complet a tot ceea ce-i deosebeşte ca interese, materialiceşte sau sufleteşte, de cei cari sunt înaintaşii, creatorii şi stăpînii.

Rezultatul înaintării lor, neprevăzute ? Uitaţi-vă la

străzile strâmte, la casele fără niciun fel de caracter, la ferestrele fără flori, cu lipsa unui buchet măcar de arbori în cuprinsul curților, unde fermentează imundițiile. Incapacitate de a se ridica a unor oameni din cari cruzimea soartei, fără îndoială, a făcut *o plebe permanentă a tuturor civilizațiilor, deși uneori se ridică din ei oameni minunați, înaintea cărora mă închin ca înaintea oricărei manifestări superioare umane*. De pe urma acestei nenorociri seculare a rămas o plebe ireductibilă. Și greșeala celor cari s'au ridicat de acolo, este de a nu fi căutat să ridice la nivelul cuvenit pe acei din mijlocul cărora au ieșit, precum nivelul Românului dela țară trebuie să fie ridicat prin ruda sa, fiul, ginerele, veniți în societatea de sus. Datoria intelectualilor evrei este să ajute a face să dispară această regiune a vechiului ghetto al Moldovei, făcând din cei de acolo *oameni înainte de toate, oameni onești și patrioți*, contra cărora să nu se poată aduce învinuirile care nu se potrivesc cu oricare om muncitor și constant. Noi, nu scoatem din țară pe nimeni cu de-a sila : anume teorii barbare de aiurea nu sunt potrivite cu firea noastră ; sunt convins că numai vitalitatea națională poate să facă minunile : discursurile, oricât de cald rostite, nu pot săvârși acest lucru, cu atât mai puțin când se amestecă interesele de partid sau interesele personale.

Dar ce e azi, nu mai poate fi tolerat. Însă, fiindcă, deocamdată, pe unii oameni nu-i putem schimba, — și aici ajungem la partea a treia din conferința mea, aceia care privește viitorul — *avem datoria să creăm alături de viața acelor viața noastră, pe care să n'o amestecăm cu viața nimănui. Să trăim noi între noi pe bazele noastre istorice, cu ochii îndreptați, către viitorul nostru, în locurile sănătoase și nobile de care este încunjurat acest oraș*.

Nu ne vom sui cine știe cât de sus pe dealurile care încercuiesc Iașul ; ar fi o trudă grea și mijloacele noastre nu ar ajunge, cu acea vitalitate națională pe care mă trudesesc s'o scormonesc și când cred că am ridicat-o, ori cade jos, ori se îndreaptă în altă direcție decât cea voită de

mine. *Boierimea „fanariotă“ ni-a arătat drumul cel bun.* Ea s'a dat dela sine la o parte: s'a așezat în casele ei frumoase de stil apusean, cu saloanele lor mîndre, cu balcoanele în care se înfățișau doamnele de pe vremuri, cu intrarea maiestooasă supt care se opriau trăsurile frunțurilor țării; s'au urcat în sus către pădurice, către aier liber, către vii, acolo, la Copou.

Noi nu trebuie să redăm națiunii noastre acel deal sacru al Iașului. În loc ca administrația să clădească tot felul de monumente nepotrivite, avem datoria să răs-cumpărăm casele boierești de odinioară și *acolo să așezăm temeiul neamului de mîne*; cine a intrat provisoriu și a dat bani cînd a luat, va primi bani cînd se va duce. *Acolo sus trebuie așezat Iașul monumental, care trebuie să existe.*

Voiu răspunde și la întrebarea dacă este posibil ca acest Iași monumental să existe, ceia ce presupune Iașul bogat, Iașul puternic, și voiu termina această conferință cu asigurări de optimism, în ce privește orașul amintirilor mele.

În fața negațiilor și în fața rătăcirilor cu puțină minte, eu voiu așeza această siguranță în viitorul națiunii și țării mele, sprijinit numai pe valoarea lor netăgăduită și pe nesfârșitele puteri, încă necercetate, care se găsesc în adîncul acestui neam.

Dincolo de casele acestea ale aristocrației moldovene, unde am aflat că după războiu s'au împărțit terenuri pentru cei cari au luptat ca să se întemeieze această țară, nu trebuie să fie cîteva case sămănate, ci trebuie să fie *Iașul cel nou.* Din Iașul cel vechiu mare lucru nu se va putea face: cîteva străzi, iar în jurul monumentelor va trebui să se dărîme mult; multe case netrebnice vor trebui să cadă. Mă întreba cineva pe cine aş pune eu primar la Iași; i-am răspuns: Tîrnăcopul. Trebuie ca, ani de zile, să se dea jos murdăria, să se puie parcuri de sănătate sau casele noi, care să încunjoare, ca strajă, vechile monumente.

Mitropolia, Înalt Prea Sfinte, prea multă vreme a vegetat. Acel subt care a început să vegeteze, din nenorocire, în ce privește rînduiala gospodărească, a fost un om

mare și sfânt : Veniamin Costachi, creator în domeniul culturii, rău gospodar însă. Am tipărit cîndva versuri ale unui poet necunoscut, în care se spune că acolo unde au predicat „Teotochi și Evghene“ (Bulgaris) s’au adunat „Jidovi“ și au făcut „dughene“. Incunjurimea străină, încă odată o spun, trebuie înlăturată. Fiecare om care muncește are dreptul să se găsească la locul lui, dar *numai* la locul lui, și *în jurul Mitropoliei nu se poate admite o altă viață decît, nu numai o viață creștină, dar o viață civilizată, o viață creștină în legătură cu scopurile și sensul Mitropoliei. Acolo trebuie să se creeze cartierul Mitropoliei*, cu tipografia Mitropoliei, cu fabricile de veșminte pentru tot clerul moldovenesc, cu fabricile de odoare pentru toate bisericile din Moldova, — nu să se cumpere de Frații Bloch din Galiția anaformițele și candelile noastre, plătindu-le uneori cu o miserie, pentru a fi înlocuite cu altele fără niciun fel de gust. Acolo să fie și o viață școlară, bisericească. Seminariul nu este de parte ; ar fi bine să i se dea tot locul pînă acolo, sau să se deschidă calea care duce dela Mitropolie la Seminarium.

Părintele director poate își aduce aminte că, fiind eu ministru al Instrucției și Cultelor, am spus cîndva în Sfîntul Sinod : „mie seminariile acestea îmi plac sub multe raporturi ; nu-mi plac supt acela că nu *miroase în ele a biserică*“. Elevii trebuie deprinși, pînă la măturairea scîndurilor, pînă la ștergerea sfeșnicelor, la umplerea candelilor cu untdelemn și la îngrijirea lucrurilor bisericești, pentru misiunea lor. Pînă în strada Lozonschi, — dela acel boier Lozonschi, din Lozna, tatăl Doamnei lui Ieremia Movilă, — toată partea aceasta ar alcătui *blocul metropolitan*. Și în altul, tot al nostru, ar fi de partea cealaltă, unde se înșiră cele mai frumoase dintre bisericile din jos, din fund, ale Iașului: Bărboiul, de și prefăcut, Sfîntul Sava, Golia, cu acele ziduri admirabile, cu acel larg cuprins, cu acea biserică măreață, în care trebuie, în zilele Inalt Prea Sfinției Tale, să sune din nou clopotele, și să chemați Comisia Monumentelor Istorice, să mă chemați și pe mine să asist la cea dintâiu slujbă care se va face în lăcașul redat serviciului divin.

Incolo, Evreimea poate să-și caute de comerț, pe

cînd ai noştri ar sta acolo sus, în aier curat, în cuprinsul caselor de unde negustorilor romîni li vor veni clienţi de aceeaşi naţie cu dînşii. Iar, în ce priveşte odiosul drum de cîrciume care duce către Cetăţuia, acela nu este Iaşul. Nevoile electorale au legat de Iaşi această porcărie de nesfârşite străzi, care se înfundă în noroiu şi praf. De ce să plătească Ieşeanul gospodar pentru întreţinerea unor drumuri de-a lungul cărora niciodată nu se vor ridica adevărate case ? Să fie acolo un Iaşi rural, în care de fapt nu avem o casă veche, o biserică. Sus însă, la Copou, să fie oraşul cel nou. Statul are pămînturi acolo : să le dea funcţionarilor pe cari nu-i poate plăti suficient. Ar fi de ajuns un om energic pentru ca în doi ani să se ridice acolo noul oraş romînesc. Am întrebat pe cineva, pe d. Zamfir Brătescu, care, ca subsecretar de stat, a organizat noul regim al alcoolului, care aduce atîţia bani pentru ţară, dacă dîndu-i-se sarcina, ar începe un astfel de lucru. — „Cu cea mai mare bucurie.“

S'ar crea atunci un oraş ca atîtea aiurea după războiu, pe care le-am văzut şi eu. În Toscana este un admirabil oraş : Siena, cu străzi aşa de înguste, încît cine nu-i de acolo, e veşnic în primejdie de moarte, căci merg trăsurile pînă pe trotuar. Ce ar fi făcut un primar dela noi ? Evident că ar fi dărîmat cîteva case vechi, ca să se puie în loc cîţiva zgîrie-nori. Dar primarul de acolo a lăsat vechiul oraş neatîns şi dincolo de zidurile lui a creat oraşul cel nou, iar în mijlocul lui, lucru admirabil, un mare parc cu pomi sădiţi dintre cari fiecare poartă numele unui ofiţer sau soldat căzut în războiu, şi să vedeţi dv. cum se duc familiile să îngrijească pomul purtînd numele rudei jertfite pentru ţară. Rînduri de case curate, de jur împrejur, dealuri verzi ; pomi, sănătate, iubire de viaţă ; va veni o vreme cînd soluţia chestiunii sociale va fi căpătată prin oraşele-grădini, prin terenurile împărţite săracilor. Gîndiţi-vă şi ce au făcut Germanii în jurul Berlinului, încunjurat astăzi de un lung şir de oraşe noi, şi, cînd şirul a fost terminat, atunci le-au unit şi au creat „Marele Berlin“. Nu ca aici, unde trebuie să pătrundem prin ţigănimia şi jidovimea săracă din marginea oraşului ca să intrăm în oraşul central, unde ase-

menea elemente au cărat toate lăturile și toată murdăria lor.

Cînd oare Iașul se va ridica din nou ? *Iașul se va ridica din nou cînd superstiția bucovineană, cînd superstiția basarabeană — ca și a Ardealului — vor dispărea.* În loc să se care aici bogătașii străini din Basarabia ca să domine toată viața economică a orașului, căci noi nu sîntem dominați aici numai prin alogeni delă noi, ci și prin acei cari aduc în același timp și moștenirea ticăloasă a stăpînirii hoștești și brutale a Rușilor, în loc de aceasta, trebuie ca de aici să plece elementele trebuitoare, — cum au plecat în timpul războiului Romîniilor din vechiul regat, cari s'au dus și au înfiripat viața romînească în Basarabia, ca un Munteanu-Rîmnic, ca să romanizeze Moldova de Răsărit. În vecinătatea celor mai sfînte orașe ale noastre sînt centre care nu au nicio rațiune de a exista ca rivale ale Iașului. În Bucovina, Suceava trebuie ridicată, pe cînd Cernăuțul trebuie lăsat să se coboare acolo unde era înainte de stabilirea străinilor ; este de ajuns să se strămute anumite așezăminte ale lui în altă parte.

Și atunci Iașul poate să devie din nou inima Moldovei-de-sus, în loc să fie un colț părăsit, alături de care se continuă o viață cu străini și cu Romîni în mare parte înstrăinați, o viață care nu este a noastră și care a căzut asupra noastră ca un blăstăm. Atunci fără îndoială că Universitatea din Cernăuți ar avea o Facultate de Teologie fără celelalte Facultăți, atunci fără îndoială că Basarabia nu ar avea pretenția de așezăminte superioare pe care le are acuma, cum nici Clujul, pe care nu l-am dorit cu Universitate, ci, cum spuneam după războiu : *Universitatea Ardealului este la București, iar Clujul poate avea așezăminte de tehnică, de industrie, așezăminte agricole, de organizație comercială, dar noi trebuie să scoatem pe Ardeleni din Ardeal, pe Bucovineni din Bucovina, pe Bănățeni din Banat, pe Basarabeni din Basarabia și să-i aducem aici, unde a fost independența și de unde a curs sîngele. Orice profet, adevărat sau mincinos, ni-ar veni de acolo, România nu va fi*

*într'adevăr întreagă decît în momentul cînd pretențiile
acestea ale localismului vor capitula.*

Plecînd din mijlocul dv. cine știe pentru cîtă vreme, țin să vă mai spun un lucru : această seară să n'o socotiți în legătură cu o carieră politică de mult isprăvită și care nu are nicio dorință de-a se coborî în mocirlele electorale de astăzi ; să n'o socotiți în legătură cu sentimente, care ar fi străine de respectul pe care-l am pentru orice muncă, pentru orice talent, și de mila pe care o am de orice om. Să priviți aceste cuvinte numai ca mărturisirile cuiva care doarește ca peste mormîntul acelora cari au întemeiat această mare țară să nu fie nici jocul destrăbălat al demagogiei Romînilor corupți, nici triumful unei alte munci, decît munca noastră.

EDITURA // TIPOGRAFIILE
ROMÂNE UNITE S. A.
BUCUREȘTI // RAHOVEI, 42
TELEFON: 377.38

EDITURA // TIPOGRAFIILE
ROMÂNE UNITE S. A.
BUCUREȘTI, // RAHOVEI, 42
TELEFON: 377.58

PREȚUL LEI 20.—